

Тетяна Ястремська

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України, Львів

ORCID: 0000-0001-9619-7730; e-mail: tetyana.yastremaska@gmail.com

Семантична опозиція „верх” – „низ”: прислівники в говорах української мови (епідигматичний аспект)

Реферат: У статті запропоновано аналіз семантичних та мотиваційних особливостей прислівників, які репрезентують семантичну опозицію „верх” – „низ”.

Мета дослідження – сформуванню узагальнену семантичну структуру дериватів відповідно до семантичних субкомплексів базових слів, виявити епідигматичні особливості дериватів. Основну увагу зосереджено на таких основних моментах, як: кореляція семантичної структури базових слів та дериватів-прислівників, семантичні особливості обставинних (простору – географічного та соціального – та часу) та означальних (способу дії, міри та ступеня), а також функції мовця у формуванні семантики аналізованих прислівників.

Джерелами дослідження слугували записи українського говіркового мовлення, діалектні словники та картотеки, тексти, етнографічні й діалектні матеріали від XIX ст. і дотепер.

Ключові слова: дериват, семантична структура, мотивація, прислівники, говори української мови

Abstract: The Semantic Opposition *верх* ('upper part') – *низ* ('lower part'): Adverbs in Dialects of the Ukrainian Language (epidigmatic aspect). The article presents an analysis of a system of derivatives in the context of adverbs. It presents information on word formation, motivation and the semantics of derivatives.

The adverbs represented a spatial opposition ('upper part' – 'lower part'); there are fragments of derivative clusters of the basic words of the opposition: *верх, гора* ('upper part') and *низ, діл, нід* ('lower part'). The issues of the semantics of the lexeme are studied in the light of the words' use in live contexts. The semantic structure of these lexemes was modelled and presented in comparative tables.

The analysis was carried out on more than 2,000 micro-contexts of the function of the adverbs in dialects of the Ukrainian language (first of all, the south-west dialect).

The sources included dialect dictionaries, card indices and texts, regional linguistic atlases, ethnographic and dialectal materials since the 19th c. (Yakiv Holovatskyj, Volodymyr Shukhevych, Volodymyr Hnatiuk, Antin Onyshchuk, Ivan Verkhatskyj, Ivan Franko and others).

Keywords: derivative, structure of semantics, motivation, adverbs, dialects of the Ukrainian language

Ця стаття продовжує цикл наукових розвідок про систему прислівників – репрезентантів семантичної опозиції „верх – низ”, у яких порушено проблеми аналізу парних прислівників (*гори – доли*), прислівників статичної та динамічної ло-

кації, формально-структурних особливостей (див.: Ястремська 2017; 2018a; 2019a). Важливим сегментом дослідження стала ідея лексикографічного моделювання дериватів – створення „Епідигматичного діалектного словника”, який пропонує комплексний підхід до представлення діалектних явищ – аналіз мотивації, деривації та семантики дериватів, дає змогу простежувати шляхи і способи творення слів, виявляти семантичні зв’язки між дериватами, глибинні механізми формування та особливості їх семантики (детально: Ястремська 2018b; 2018c; 2019b).

У студії зосередимо увагу на епідигматичному аспекті дослідження корпусу прислівників, що входять до словотвірних гнізд (далі – СГ) із вершинами *верх*, *гора* („верх”) – *низ*, *діл*, *під* („низ”). Цей аспект вивчення мовних одиниць є одним із домінантних для дослідження компонентів СГ, адже насамперед виявляє семантичні та мотиваційні зв’язки між дериватами – базовим і похідним словом, демонструє переваги системного аналізу мовних явищ.

Джерельною базою слугували записи українського говіркового мовлення, діалектні словники та картотеки, діалектні тексти, етнографічні й діалектні матеріали від XIX ст. і дотепер (Яків Головацький, Володимир Шухевич, Володимир Гнатюк, Антін Онишук, Іван Верхратський, Іван Франко та ін.), „Матеріали до українсько-руської етнології”, „Літопис Бойківщини”, „Етнографічний збірник” та ін.

Вершини СГ. Базові слова

Усі прислівники-деривати зберігають семантичний зв’язок із базовими словами – вершинами аналізованих СГ. Моделювання семантичної структури слів *верх*, *гора*, *низ*, *діл*, *під* дало змогу виявити специфіку кореляції семантичної структури базових слів та дериватів-прислівників.

Семантичну структуру базових слів формують три „семантичні субкомплекси із своїм внутрішнім підпорядкуванням похідних значень”, об’єднані навколо „центрів-домінант” (Гриценко 1990, 154, 175): I – ‘верхня / нижня частина (об’єкта)’; II – ‘верхній / нижній край, межа’; III – ‘поверхня (‘верхній шар’ та ‘зовнішній бік’)’.

Основою для утворення значень дериватів слугували семантичні структури – епідигми – базових слів (див.: таблицю 1); деривати репрезентують усі семантичні субкомплекси (далі – ССК), виокремлені в межах семантичних структур базових слів.

Таблиця 1. Моделювання семантичної структури базових слів
*верх, гора – низ, діл, під*¹

		верх	гора	низ	діл	під
I. 'ВЕРХНЯ / НИЖНЯ ЧАСТИНА (ОБ'ЄКТА)'		↑	↑	↓	↓	↓
'~ рослини / дерева (її елементів)'		↑	↑			↓
'верховіття'	['стовбур']	↑				
'верхній кінець колоди'	['нижній кінець колоди']	↑				
'~ будівлі (її елементів)'		↑	↑		↓	↑
'верхня частина даху; покрівля'	['фундамент']	↑				
'верхній поверх'	['нижній поверх']					↑
'горище'	['фундамент']		↑			↑
'стеля'	'підлога, долівка'		↑		↓	↑↓
'поміст із дощок'						↑
'оборіг'						↑
'~ копиці'		↑				
	'підстилка під копицю'					↓
'~ пристосування'		↑	↑	↓	↓	↓
	'основа пристосування'					↓
'~ посудини'		↑	↑			↓
'покришка; віко'	['дно']	↑				
'~ тіла людини (тварини)'		↑				↓
'верхня частина голови; маківка'		↑				
'~ одягу (взуття)'		↑		↓	↓	↓
'вершина гори'	['підніжжя гори']	↑	↑			
'гора; пагорб'	'долина, низина, западина'	↑	↑	↓	↑↓	↓
'невелике підвищення, горбок'	'яма'		↑		↑↓	
'гірська місцевість'	'негірська, негориста місцевість'	↑	↑	↓	↓	↓
['рл. мешканці гір']	'рл. мешканці долин'				↓	

¹ Таблицю уклала авторка статті за діалектними матеріалами. У квадратних дужках подано значення, із якими слова не засвідчені в аналізованих джерелах, проте ці значення слугували основою для значень аналізованих дериватів. Стрілка ↑ сигналізує, що значення стосується „верху”, а стрілка ↓ – „низу” (у деяких випадках для слів діл і під характерне явище енантіосемії, про це – у подальших дослідженнях).

‘поле в горах чи на горбах’		↑	↑		↑	↑
‘могила, курган’	[‘яма, могила’]		↑			
‘багато чогось; купа’			↑			
[‘верхній кінець села’]	‘нижній кінець села’				↓	
‘верхів’я річки’	‘пониззя річки’			↓		
	‘землі Війська Запорізького у пониззі Дніпра’			↓		
‘небо; небесна сфера’	[‘земля, підземелля’]		↑			
‘небесний світ; обитель Бога’	‘пекло, ад’		↑	↓		
II. ‘ВЕРХНІЙ / НИЖНІЙ КРАЙ’						
‘найвищий ступінь, міра вияву’	‘найнижчий ступінь, міра вияву’	↑	↑			
‘надлишок, надмір’	[‘нестача, брак’]	↑				
‘перевага, вищість, пріоритет’	[‘недосконалість, недолік’]	↑				
‘зверхність, пиха’		↑				
‘влада; керівництво’		↑				
‘найвищі прошарки суспільства’	‘найнижчі прошарки суспільства’	↑		↓		
III. ‘ПОВЕРХНЯ’						
‘верхній шар; поверхня’	‘нижній шар; дно’	↑				
‘поверхня (землі)’						↓
[‘поверхня (води)’]	‘дно (річки, моря)’					↓
‘сметанка, вершки’	[‘осад’]	↑				
‘зовнішній бік; лицевий бік’	‘внутрішній бік; виворіт’	↑		↓		↓
‘зовнішній бік одягу, який має підкладку’	‘підкладка’	↑				↓
‘пошивка, наволочка’		↑				
‘гладь (вид вишивки)’	‘низинка (вид вишивки)’			↓		

Семантика прислівників

Обставинні прислівники

Місце і напрямок. Географічний простір

Аналізовані прислівники (*вверх, вгору, догори, вверху, зверху, вгорі / вділ, вниз, вслід, долини, віднизу, зісподу* та ін.) переважно кваліфікують як просторові, локативні, прислівники місця та напрямку – вони можуть виражати статичну характеристику (місце об’єкта) або динамічну (напрямок, траєкторію руху).

Просторові прислівники в аналізованих говірках формують досить значний корпус, вони допомагають окреслити місце об'єкта у просторі щодо орієнтира – іншого об'єкта або суб'єкта (мовця); слугують засобом просторового опису – місця розташування щодо інших об'єктів на вертикальній осі, вказують на простір під орієнтиром (*вдолині, надоліні, здолині, вдолі, зділі, надолі, здолу, всподі, зіспід, зісподу, насподі, наспіду, підспід, понідспід*) чи над орієнтиром (*вверху, зверху, наверху, поверх, вгорі, ізгорі, нагорі*). При цьому орієнтована лінія / точка, яка розділяє об'єкт на дві частини (верхню і нижню) – у деяких випадках досить умовний. Такі прислівники характеризують ситуацію у статичному аспекті. Динамічний аспект й орієнтацію ‘угору / униз’ відображають прислівники, які репрезентують значення, підпорядковані усім локативним семантичним центрам, при цьому значення II ССК – ‘верхній / нижній край’, а також III – поверхня (верхній шар) – передбачають вихідний чи кінцевий пункт дії чи руху, містять вказівку на крайню точку, точку відліку, а I – вказує на загальний напрямок руху. Статичний характер прислівників доповнюють і посилюють дієслова *бути, перебувати, мешкати* та ін., а динамічний – дієслова, які передають значення: руху (*іти, їхати, вилізати, злізати, падати*); зміни положення об'єкта (*опускати, піднімати, класти, кидати*) чи суб'єкта (*лягати, сідати, падати, підніматися*).

Діалектні словники, фіксуючи просторові прислівники, здебільшого наводять спрощену семантику, яка за відсутності мовної ілюстрації майже не несе корисної інформації, адже, як виявив аналіз „живих” контекстів, семантика локативних прислівників не може обмежуватися значенням „угорі – угору”, „униз – унизу”.

На підставі аналізу діалектних матеріалів змодельовано узагальнену семантичну структуру прислівників, яка охоплює понад 200 компонентів у межах зазначених ССК (див.: таблиці 2–4), формування якої є досить умовною, адже „класифікація об'єктів за їх семантичними ознаками [...] ризикує стати безконечною, оскільки шляхи можливостей деталізації в принципі безмежні” (Апресян 1966, 16). Виокремлені значення базуються передусім на епідигмі базових слів, яка й орієнтувала на окреслення т.зв. „об'єктів” (рослина, будівля, копиця, тіло, одяг, гора, річка, небо / земля), що підтвердили засвідчені приклади.

Виокремлені значення прислівників вказують передусім на географічний простір – місце і напрямок, чимало прикладів підтверджують вживання прислівників на позначення соціального простору, а також часу, способу дії, міри та ступеня (про це див. далі).

Найбільш семантично розгалуженим є I ССК ‘верхня / нижня частина об'єкта’, елементи якого об'єднано за диференційною ознакою ‘розташований угорі’.

Аналізовані прислівники, виражаючи значення протилежності, здебільшого зберігають тотожність семантичної організації, що представлено у таблиці 2, проте у деяких випадках зафіксовано вживання прислівника, що реалізує семантику тільки одного з полюсів опозиції. Наприклад, „верх” репрезентують значення: ‘зліва (про місце запрягання підпряжного коня, який іде „верхом”, не борозною)’ (*Іде гур'іхом* [Арк С, 111], *Став гнідого в бурузьні, а кáруго – звáрху* [Корз., 126]); ‘на почесному, чільному місці’ <*ставати*>: *Старші староста стáнє гóре от стóла і так прегвáрі... [...]; І пан староста відзі, же уж готóве, стáнє гóре за столом* (Гнатюк, 58, 68) та ін.; проте аналогічних репрезентантів „низу” не засвідчено.

Таблиця 2. Узагальнена семантична структура прислівників².

ССК I 'верхня / нижня частина об'єкта'

'вище щодо іншого об'єкта (частини об'єкта)' <бути, стояти, писати, говорити>	'нижче щодо іншого об'єкта (частини об'єкта)' <бути, стояти, писати, говорити >
'у напрямку знизу вверх' <іти, підніматися>	'у напрямку зверху вниз' <іти, спускатися>
'зліва (про місце запрягання коня)' <ставити, іти>	
'на почесному, чільному місці' <сидіти>	
'піднятий угору' <бути>	'опущений униз' <бути>
'повернувши угору' <впасти, вхопити, обертати>	'повернувши вниз' <повернути, вродитися >
'дибом, стійма, на задні ноги (про коня)' <ставити, підніматися>	
'дибом, стійма, на задніх ногах (про коня, собаку)' <стояти>	
'раніше, перед чимось' <написати, сказати>	'пізніше, після чогось' <написати>
'наперед, заздалегідь; авансом' <дякувати, платити>	'після виконання роботи; післяплатою' <платити>
'верхня / нижня частина рослини (дерева)'	
'у верхній частині рослини / дерева' <бути>	'у нижній частині рослини / дерева' <бути>
'на верхівку дерева' <вилізати, чіпляти>	'із верхівки дерева' <падати, кидати>
'у напрямку від нижньої до верхньої частини гілки' <обмотувати, прикрашати>	'у напрямку від верхньої до нижньої частини гілки' <обмотувати, прикрашати>
'верхня / нижня частина будівлі чи її елементів'	
'у верхній частині будівлі (її елемента)' <бути, прибивати>	'у нижній частині будівлі (її елемента)' <бути, прибивати>
'на верхньому поверсі / на горіщі; вище щодо місця перебування суб'єкта' <бути>	'на нижньому поверсі / у погребі; нижче щодо місця знаходження суб'єкта' <бути>
'із верхньої частини будівлі; із горіща' <скидати>	'із нижньої частини будівлі; із погребу' <приносити>
'у напрямку до верхньої частини будівлі (її елементів)' <будувати>	'у напрямку до нижньої частини будівлі (її елементів)' <спускати>
'на верхній поверх', 'на горіще' <іти>	'із верхнього поверху, із горіща' <іти> 'на нижній поверх', 'у погреб' <спускатися>

² Таблицю уклала авторка статті за діалектними матеріалами. Компоненти семантичної структури прислівників подано за семантичними блоками – відповідно до об'єкта. Після значення дериватів наведено дієслова (курсивом у куткових дужках), із якими поєднується прислівник.

‘у напрямку до стелі’ <кидати>	‘у напрямку до долівки (про елементи будівлі)’ <кидати, бути>
‘верхня / нижня частина копиці’	
‘на верхівці копиці’ <стояти>	
‘у напрямку до верхньої частини копиці’ <складати>	‘у напрямку до нижньої частини копиці’ <складати> ‘із верхівки копиці’ <спускатися>
‘верхня / нижня частина пристосування’	
‘у верхній частині пристосування’ <бути>	‘у нижній частині пристосування’ <бути>
‘у напрямку до верхньої частини пристосування’ <іти>	‘у напрямку до нижньої частини пристосування’ <іти> ‘із верхньої частини пристосування’ <надати>
‘верхня / нижня частина посудини’	
‘у верхній частині посудини’ <бути>	‘у нижній частині посудини’ <бути>
	‘у напрямку до нижньої частини посудини, до дна’ <тиснути>
‘верхня / нижня частина тіла’	
‘у верхній частині тіла; вище від пояса; до пояса’ <бути>	‘у нижній частині тіла; нижче від пояса’ <бути, дивитися>
‘у напрямку вгору уздовж тіла чи його частин’ <гладити>	‘у напрямку вниз уздовж тіла чи його частин (органів)’ <висіти, текти, гладити>
‘у верхній частині голови (живота)’ <боліти, бути>	‘у нижній частині живота’ <боліти, бути>
‘у верхній частині тіла тварини’ <бути, мати>	‘у нижній частині тіла тварини’ <бути, мати>
‘у напрямку від ніг до голови’ <гладити>	‘у напрямку від голови до ніг’ <гладити>
‘у напрямку від нижньої частини ноги доверху’ <обмотувати>	‘у напрямку від верхньої частини ноги донизу’ <обмотувати>
‘у напрямку до верхньої частини тварини’ <бути>	‘у напрямку до нижньої частини тварини’ <бути>
‘за шкіру’ <піднімати>	‘по голові’ <бити>
‘верхня / нижня частина одягу (взуття)’	
‘у верхній частині одягу’ <бути>	‘у нижній частині одягу’ <бути>
‘у верхній частині взуття’ <бути>	‘у нижній частині взуття’ <бути>
‘у верхній частині головного убору’ <бути>	‘у нижній частині головного убору’ <бути>

‘у напрямку вгору від пояса’ <обмотувати>	‘у напрямку вниз від пояса’ <обмотувати>
‘гора – вершина / підніжжя’	
‘на горі, на вершині гори’ <бути> ‘високо в горах’ <рости, бути, жити>	‘біля підніжжя гори’ <бути>
‘у гірській місцевості’ <мешкати, бути>	‘у низинній місцевості; у низині’ <мешкати, бути>
‘у верхній частині похилої площини’ <бути>	‘у нижній частині похилої площини’ <мешкати, бути>
‘із гірської місцевості; із гір’ <бути, прийти>	‘із низинної місцевості; із долів’ <бути, прийти>
‘у напрямку до вершини гори; на гору’ ‘на вершину гори; на гору’ <вийти, винести>	‘у напрямку до підніжжя’ <іти> ‘із вершини гори; із пагорба’ <іти, спускатися>
‘у гірську місцевість’ <іти, підійматися>	‘у низинну місцевість’ <іти, підійматися>
‘із гір (про напрямок вітру)’ <дути>	‘із долів (про напрямок вітру)’ <дути>
‘у напрямку вгору вздовж похилої площини’	‘у напрямку вниз уздовж похилої площини’
‘дуже стрімко, круто’	
‘високо вгору’ <підніматися>	
‘у вигляді гори’ <ходити>	
‘верхній / нижній кінець села’	
‘у верхньому кінці села’ <мешкати, бути>	‘у нижньому кінці села’ <мешкати, бути>
‘із верхнього кінця села’ <бути, іти>	‘із нижнього кінця села’ <бути>
‘у напрямку до верхнього кінця села’ <іти, податися>	‘у напрямку до нижнього кінця села’ <іти>
‘річка – верхів’я / пониззя’	
‘у верхній течії річки’ <бути> ‘у верхів’ї річки’ <затити>	‘у нижній течії річки’ <бути> ‘у пониззі річки’ <затити>
‘біля верхів’я річки’ <бути>	‘біля пониззя річки’ <бути>
‘у напрямку проти течії річки’ <плисти, іти>	‘у напрямку за течією річки’ <плисти, іти>
‘уздовж берега у напрямку до верхів’я річки’ <бути>	‘уздовж берега у напрямку до пониззя річки’ <бігти>
	‘від води, із моря (про напрямок вітру)’ <дути>

‘небо; небесна сфера / земля’	
‘високо в небі; у повітрі’ <летіти>	‘нижче від поверхні землі, під землею’ <бути> ‘близько від землі’ <бути>
‘високо в небі; у Божому царстві’ <промовляти>	‘під землею, у пеклі’ <бути>
‘у напрямку до неба, увись’ <летіти, дивитися, стрілити>	‘у напрямку від неба до землі’ <летіти, дивитися>
‘у напрямку до Сонця’ <летіти>	‘у напрямку під землю (у глибину)’ <бути, досягати, опускатися>
‘до Бога’ <молитися>	‘від Бога, із боку вищих сил’ <чути, карати>

ССК II ‘верхній / нижній край’

‘вище, ніж потрібно; надто високо; зависоко’ <бути>	‘нижче, ніж потрібно; надто низько; занизько’ <бути>
‘із верхнього краю; на самому верху’ <бути>	‘на самому низу; на дні’ <бути>
‘у зеніті, у найвищій точці (про Сонце)’ <бути>	‘не в зеніті, на заході (про Сонце)’ <бути>
	‘із заходу’ <бути>
‘у напрямку до найвищої точки, до зеніту (про Сонце)’ ‘якнайвище; до найвищої точки, до зеніту (про Сонце)’ <підніматися>	‘у напрямку до заходу (про Сонце)’ <знати> ‘якнайнижче до землі; до самого низу’ <кланятися>
‘у напрямку до найвищої точки, до зеніту (про Сонце)’ <підніматися>	‘у напрямку зеніту до лінії горизонту (про Сонце)’ <опускатися>
‘із верхнього краю; із самого верху’ <запихати>	‘із нижнього краю; зі самого низу’ <вдарити>
‘на самий верх’ <ставити>	‘на самий низ; на дно’ <ставити>
‘із верхнього краю’ <обробляти>	‘із нижнього краю’ <обробляти>
‘до верхнього краю, до верхньої межі’ <накладати, плести>	‘до нижнього краю, до нижньої межі’ <проколювати, тиснути>
‘у напрямку від нижнього краю; від самого низу’ <зрізати, рахувати>	‘у напрямку від верхнього краю; від самого верху’ <зрізати>
	‘спіднизу, з-під нижнього краю’ <втягати>
‘від меншого до більшого числа’ <іти рахувати>	‘від більшого до меншого числа’ <іти рахувати>
‘спосіб пришивання деталей кожуха (облямовування)’	

‘спосіб оранки всклад (від середини до краю)	
‘швидко’ <читати>	‘повільно’ <рати>
	‘низько, грубо <звучати>
‘надлишок, надмір / нестача, брак’	
‘через край об’єкта’ <збігати, переливатися>	
‘більше як; понад’ <мати>	
‘понад норму; забагато; більше, ніж потрібно’ <мати>	
‘перевага, вищість, пріоритет / недосконалість, недолік’	
‘попереду, у вигідному становищі’ <бути>	‘позаду, у гіршому становищі’ <бути>
‘керівна особа; голова’ / ‘підлегла особа’; ‘влада; керівництво’ / ‘низи’	
‘у панівному становищі’ <бути>	‘у пригнобленому становищі’ <бути>
‘із боку влади, керівництва’ <ити, дістати>	
‘серед багатих людей’	‘серед бідних, простих людей’
‘категорично, владно, рішуче’	
‘найвищий / найнижчий ступінь, рівень; міра вияву’	
‘на вищий рівень’ <підніматися>	‘на нижчий рівень’ <опускатися>
‘на верхній рівень’ <вилізти>	‘із верхнього рівня’ <впасти>
‘вище за об’єкт (ступінь вияву ознаки) <досягати>’	

ССК III ‘поверхня’

‘поверхня об’єкта (земля, водойма, предмет...)’	
‘зверху на землі’, ‘на поверхні землі’ <лежати>	
‘зверху на поверхні водойми, у верхньому прошарку рідини’ <бути, плавати, варити>	‘на дні водойми (посудини, пристосування)’ <лежати>

‘поверх іншого об’єкта (одне на одне)’ <сипати, класти>	
‘у напрямку вгору – на поверхню водойми (рідини) <випливати> ‘у напрямку вгору – до поверхні землі (із глибини)’ <вилізати, підходити>	‘у напрямку вниз – на поверхню землі (з неба); на дно’ <надати> ‘у напрямку вниз – під землю’ <провалитися> ‘у напрямку вниз – до дна’ <пірнати>
‘із поверхні води’ <черпати>	‘із дна водойми (посудини)’ <набирати>
‘поверхово; неглибоко’ <бути>	
‘поверхово; неретельно’ <прибирати>	
‘близько; поряд, поруч’ <бути>	
‘зовнішній / внутрішній бік – поверхня об’єкта (предмет, одяг)’	
‘із зовнішнього боку – на об’єкті, поверх об’єкта’ <мати, вишивати >	‘із внутрішнього боку – під об’єкт’ <класти>
‘із зовнішнього боку – на об’єкт, поверх об’єкта’ <одягати, покривати>	‘із внутрішнього боку – під об’єкт; наспід’ <одягати, накривати>
‘із зовнішнього боку – по поверхні об’єкта’ <прибивати, оббивати, стікати>	‘із внутрішнього боку – під об’єктом’ <текти>
‘із зовнішнього – лицевого боку; зовні’ <бути>	‘із внутрішнього – зворотного боку; із вивороту’ <бути>
‘із зовнішнього боку, за зовнішніми ознаками; зовні’ <бути, мати>	‘із внутрішнього – духовного – боку; із середини’ <бути>
‘із зовнішнього боку, від зовнішньої дії; зовні’ <хоронити>	‘із внутрішнього боку; із середини <червонити>
‘із зовнішнього боку, за межами певного простору; зовні’ <бути>	‘усередині, у межах певного простору’ <бути>
‘на зовнішній бік; назовні’ <втягнути>	‘усередину; ззовні’ <затягнути>
‘на зовнішній бік; внутрішнім боком назовні’ <втягнути, перевертати, одягати, шити>	‘на внутрішній бік; назовні внутрішнім боком; навиворіт’ <перевертати, одягати>
‘довкола, навколо об’єкта <обмотувати>	

Соціальний простір

Зазначмо, що більшість значень об’єднує інтегральний компонент – локативне значення, проте деякі значення згруповано навколо таких значень базових слів, як ‘керівна особа; голова’, ‘влада; керівництво’, ‘перевага, вищість’, ‘найвищий ступінь, міра вияву’ стосуються не фізичного, а „соціального простору”, зокрема інтелектуального чи емоційного стану людини, а також соціальної ієрархії, а саме: ‘попереду, на висоті, у вигідному становищі’ / ‘позаду, у гіршому становищі’ (Все в сподѣ не на верха [Ільк., 15], Все в споді – не на версі [Ном., 23; Гр., IV, 358]); ‘у панівному становищі’ / ‘у пригнобленому становищі’ (Щоб святе

було наверху [Ном., 3]; *Мое навирьху* [Матіїв, 292]; *Мое має бути звирьха* [Матіїв, 178]; *Ти на мні верхом не поїдеш* [Франко, I, 216 – „знач<ить> не будеш верховодити наді мною”]; *Твоє мусит бути зверха* [Франко, II, 221 – „ти мусиш поставити на своїм, показати себе правим”]; *Скрізь бідні сподом, багаті зверху* [СУМ, IX, 558; за М. Коцюбинським]; *Во так було нирáz: бра́ли молодóйї вéл’он і зак’їдували молодóму. І záраз ж’інк’ї збóку бу́ли і ск’їдували, шоб дівчина не командувала хлопцém. [...] І там старáлас’і молодá, шоб ту прикл’асті, бо прикл’асті, би вона бу́ла вéрха* [Надсяння, 188]; ‘з боку влади’ (*Не те, що мете, а те, що зверху йде* [Ном., 140], *Одначе часом такий післанець дістає від вітця хлопця згори директиву* [Макс., 21]), ‘серед багатих людей’ / ‘серед бідних, простих людей’ <бути>: *Долиною сльози, верхами глум* (СУМ, I, 335; СУМ₂₀, 281 [за М. Коцюбинським]). Засвідчено також прислівник згори зі значенням ‘категорично, серйозно, владно, рішуче’: *Кáу* (кажу – Т.Я.) *то’б’і згорі, ли’шії йі, бо ўже м ни гóдна к’їл’ко тоб’і казáти* (КСГГ).

Значення ‘на вищий / нижчий рівень розвитку, життя’ репрезентує, зокрема, цитата-міні-текст, записаний у лемківських говірках: *Бóг є од вікá і на вікы буде а ўсе чинить рíтлы* [‘драбина’ – Т.Я.]. *Звїдалася цариця, од коли є Бóг і докы буде. Міністерия удповіла: Бóг є од вікá і на вікы буде. Цариця почала просити ся уд міністéрийї: кой такий старый Бóг од вікá і на вікы буде, та што робить, кой такий старый? Міністерия удповіла, ож драбіны (рíтлы) чинить. А цариця я́лá міністерию звїдати: што із тых рíтэл? Міністерия удповіла так, ож люде лъзуть ними: єдні горі, а єдні долъ, а котрый ўльíze горі та постóйть там горі та тот далеко уттóдь видить, а котрый оберне ся долъ дуже швидко уттóдь (удтóдь) ізльíze. Котрый чьоловік угаздує та крóтко побуде із газдóвством своїм, далеко видить; а котрый долó оберне ся, дуже тяжко му за отó, ож як овóн у газдóвстві быў, а на ничь прийшоў* (Верхр ЗнД, 153); пор. також **їдіомн**: *драбіна вгору і вдолину* ‘успіхи, щастя і невдачі, нещастя’: *Бог даіє драбіну йенним л’удóм вгору, другім вдолину* ‘Бог одним дає щастя, іншим нещастя’ (Он., I, 231); *Бог дає драбинки вгору і вдолинку* (БГ Т, 376); а також *ити до горі* ‘підніматися на вищий рівень; удосконалюватися’: *По через добиване старикіў світ зачеў си нієчіти, зачеў ити ни до горі, але у долину бо ни було старих мудрих голоў, аби учіли молодих, ек то си має таздувати и жити на світі* (Гк, 44), *ити дгорі* ‘підніматися на вищий рівень; прогресувати’, *ити у долину* ‘опускатися на нижчий рівень; деградувати’: *По через добиване старикіў світ зачеў си нієчіти, зачеў ити ни до горі, але у долину бо ни було старих мудрих голоў, аби учіли молодих, ек то си має таздувати и жити на світі* (Гк, 44); приказки: *Ти хочеш угору, а чорт за ногу – підожди!* (Ном., 24), формули побажання: *аби всьо росло в гору* ‘побажання успіхів, щастя’: *Кладут молодетам руки до купи так, ек витают си, а старости перетинают хлібом з долини в гору, „аби всьо росло в гору”, – так приказуют – і се є заручини* (Голуб., 178).

Час

Із-поміж аналізованих прислівників незначну групу формують такі, які засвідчені із часовим значенням, зокрема: ‘перед виконанням роботи; авансом’, ‘наперед, заздалегідь’: *Умова того змісту, що та сторона, котра відступає односторонне від женитьби (від „згоди”), має заплатити другій стороні, що хоче*

додержати згоду, якусь згори означену грошеву суму; *Обов'язаний був по віки вічні платити щорічно перед празником св. О. Миколая, патрона старосамбірської церкви, якусь згори умовлену квоту* (Макс., 59, 64); *Нарешті рішає тут і „дат” депутата, що з гори прорікає чи дасть 9, 10, 11 чи 12 разів більше бриндзі* (Шух., II, 197); *В деяких селах, на пр. в Космачи закупають брата церковні усю „коляду”, платять з гори умовлену квоту до скарбони церковної і, дібравши собі людий, ідуть на свою руку з колядою* (Шух., IV, 17); *Згори щиро дякую; Я згори знаю, що з цієї муки хліба не буде* (КСГГ). Ці приклади демонструють деривати базових слів *верх* і *гора*. Спорадично вдалося зафіксувати в бойківських говірках з долу *заплатити* ‘заплатити після виконання роботи’ (Он., I, 220) із покликанням на І. Франка, який, однак, наводить цілком інше значення: „жартливо: покарали його, надавали буків на долішню часть тіла” (Франко, II, 570).

Означальні прислівники

Прислівники способу дії

Просторова семантика прислівників може трансформуватися у семантику способу дії. Аналізовані прислівники демонструють унікальні приклади діалектної семантики та слововживання, наприклад:

– ‘піднятий угору’: *Кирилиця* [‘кролиця’ – Т.Я.] *вибігла с переверненими вухами, одно вухо висит, одно догори* (БГ С, 200); *Співали/ ло’вилиси за |руки/ так |руки підой’мали уго’ру і до’го’ри три’мали// і усе кот’рі |задні тай |майут пирий’ти |попід всі* (БГ Т, 197)), <Єдин> *піднімає ногу і дирж’ють до’гори, а тот єго вд’арит по ноз’и, зд’оли по подеш’ві і то’гді му розкр’іют о’чы, а він г’адат, хто го вд’арив* (Кміт, 5); *Оден чоловік найшоу дев’ять гадині’у у купі – одна коло другої у колесо, а головами до середини – и усі 9 так у гору головами гулькали* (Онищук М, 10);

– ‘повернувши вгору’ / ‘повернувши униз’: *А тот ві’учьир ухопи’ї борзо сокиру та – гоп! з перед него обухові, а вістр’им у гору* (Онищук М, 61–62); *Підчас ораня перевертає полиця землю „морозом” – травою, у спід, а глиною на верх [...]; Аби снопи у кладни не перемакали, укривають її „шепкою” – сет-то гузарем снопа у гору, а розчепірем колосом у долину* (Шух., II, 165–166); *Приберуть одного за козу, убираючи єго в кожух обернений волосом у гору; так перебравшись, ходять від хати до хати* (Шух., IV, 195); *Найліпше є [...] перевісити го и покласти черевом на своє коліно головою на долину и потискати му груди, аби вийшла вода из легких и трунку* (Гк, 194); *Снопі ст’авили к’ірихами [‘грубша частина’ – Т.Я.] на сп’ід* (Арк С, 222);

– ‘дибом, стійма, на задні ноги (про коня)’: *А коні собіж з’ячили с’ї в зньили с’ї горі – и замало с’ї коні не стратили у тих вільхах...* (Онищук М, 95); *К’ін’ з’ви’є”а до’го’ри/ чут’ ни скок/ |але не” |вискок* (ПЗН Т², 73);

– ‘дибом, стійма, на задніх ногах (про коня, собаку)’: *Вискочи’ї конем в го’ру/ Показа’ї свою славу* (Верхр Б, 143); *Пес стоїт гороніж* (Кміт, 49; Он., I, 186);

– ‘сидячи верхи (на коні)’, ‘сидячи на чомусь, як на коні’: *Не їдь до мене тр’юма верхами, приїдь до мене тр’юма возами* (Гр., I, 335); *Циган, мала дитина, а юж зна ити верхи на кони* (Пиртей, 147); *На лівий кінець садовить ся верхи робітник і поклавши перед собою у розріз ступицю, щоб вона не хитала ся,*

долотом та молотком робить дірки задля спиць [...]; Робітник сідає верхи на свободньому кінці лави і устромлює вироб (наприкл[ад] лопату), піднімаючи трохи планку (Русов, 65, 70); *Всі йїхали звѣрхе^a на кón'ах. Кónі ў дзвінках, ш'е плѣли вінкі на кónі, на шійї* (КСГГ); пор.: *йїхати вѣрхи на пáлицы 'іти пішки': Пойїдеш, алѣ вѣрхи на пáлицы* (КСГГ);

– ‘повільно’ <грати> – *вдоліну заграти* ‘грати повільні мелодії, під які танцюють великим колом, приспівуючи коломийки’: *Ой заграйте, музичуки, вдолину, вдолину, та най собі вигуляю свою білявину* (КСГГ); виявляє семантичний зв'язок із *низький* ‘невеликий, незначний щодо кількості, сили, інтенсивності’; пор. також: *поверха читати* ‘плавно [швидко? – Т.Я.] читати (не по складах)’: *Він уже по верха читає* (Франко, I, 216; Он., II, 87);

– ‘поверхово; неретельно, поверхово’ <прибирати>: *Парáска прибрáла у хáкі повѣрѣха* (БГ С, 435 – „незм. зверху”³); *Вона помелом повѣрѣха по'дмела тик* (Арк С, 411 – „злегка”);

– ‘близько; поруч; поряд’ <бути>: *Дай молотка, йак дес' звѣрху лижїт* (Арк С, 182); *Шо бóрше стрáбитиси* [‘що буде насамперед потрібно’ – Т.Я.], *кладї навѣрѣх* (БГ С, 525); *Мар'їка лиш гур'ї Йїуром сидит* (Сокирниця, 51); *Вун за мноў ходїў/ йак то'тá т'ін'/ на ви'чурніц'ах лиш гор'ї мноў с'а чўхтаў/ де^a йа/ там і вун* (УЗГТ, 156); *Но шо иче баранд'їа* [‘зб. барани’ – Т.Я.] *горї мноў л'їзе* (КГ).

Прислівники міри та ступеня

Прислівники, об'єднані у II ССК, розвивають значення, номінуючи міру та ступінь вияву ознаки, а саме:

– ‘понад норму; забагато; більше, ніж потрібно’: *Бик то два рóки звѣрху, а назїмок – то до двóх рóк'їў, то молоде* (КСГГ); *Слухай, мені вже то набридло, я вже маю того згори* (ЗА); у складі **ідіом**: *ити згорї* ‘про період труднощів, тривалої, надмірної скрути’: *З гори пошло* (Ном., 37); *Иде-иде вгору, та як піде и з гори!* (Ном., 41); *Якъ подѣ чоловѣкови згорї, то хоть двѣрї вóтворї* (Гол., 508–509 – „о крайнемъ несчастьѣ”); *Колї згорї, то і двѣрї отворї* ‘тс.’: *Ше одноїї бідї ни позбу'уси, ужѣ прийшла дру́га. Так б́уват, ќумо: „Колї згорї, то і двѣрї отворї”* (КСГГ); *Одно йайце далам йїуї напóвир'х* (Сокирниця, 192); *У його вже й презвірх є, а все загрібає* (Гр., III, 404 – презвірх „через край”);

– ‘через край’: *Ой б́ѣда тóму тай жонáтому, Якъ тóму горшкóви тай щербáтому. Зóспóду кипїть, зверху зб́ѣгає, Кудá сá обѣрне, щаст́ья не мáє* (Гол., 486); в **ідіомах** – *пїти поверхи* ‘перелитися через край’: *Пїшла повѣр'хи, вїл'л'алас'а* (КГ) та ін.

Точка відліку. Місце мовця

Для визначення семантики важливо „знайти” точку відліку, місце перебування мовця, виокремити просторові параметри, які усвідомлює мовець; „не загубити” його у формуванні семантики. За словами Юрія Апресяна (1997), „фігура мовця організовує семантичний простір тексту, [...] є тим орієнтиром, щодо якого в акті

³ Після бібліографічного покликання у деяких випадках у лапках („”) подано значення слів, наведене в першоджерелі, що дає змогу порівняти важливість деталізації семантики.

комунікації починається відлік часу і простору” (Апресян 1997, 274). Це, зокрема, підтверджують приклади: *Стоять будзі́ ота́м, зверху́* (ЗА); *Йа́к то ў нас на бере"з'і/ хата́ була он там ўго́р'і/ а тутка́ була с'тайн'а* (ПЗН Т, 17); *Ўгор'і на поліце сто́йаў бан'ечо́к* (КСГГ); *Я тогди́ був на грусъці, удолині́ пес дитину́ вкусив* (БГ С, 561). У наведених прикладах *отам зверху́, там угорі́* вказують на те, що мовець стоїть десь внизу, нижче щодо іншого об'єкта; вони містять вказівку на додаткову локалізацію – на місце перебування мовця – вище або нижче щодо іншого об'єкта.

Як відомо, прислівники відображають світосприйняття мовців, їхнє розуміння простору. Наступні приклади демонструють інтравертивність діалектного мовлення, яке значення мовці вкладають у слово:

– *дгóр'і* ‘на північ’ (через перевал, через гори; цитату записано в селі Підполоззя Закарпатської обл., яке розташоване 365 м над рівнем моря, Львівщина – 290 м): *Онi ўже́ пак забра́лис'а і п'ішли́ дгóр'і // туды́ дис' на Л'в'іўшчину* (УЗГТ, с. 124);

– з *гори* ‘із заходу’ (пояснення – у цитаті „від заходу – в селі повідають з гори”): *При будинку „нід одним покритьом” в такий порядок дуплів* [‘частини будинку’ – Т.Я.]: *від заходу – в селі повідають з гори – комора, хижса, сіни, бойце, стайня. [...] Від сходу сонця буває такий порядок: сіни, хижса, комора, бойце, стайня, у декого і друга* (Зубр., 1).

Чимало цитат фіксують прислівники для позначення напрямку вітру (можлива орієнтація або на природний об'єкт [гори, річка, море], на напрямок – одна із чотирьох сторін світу або й обидві), деякі містять підказки щодо цього, інші – на жаль, не дають такої інформації, а напрямок визначити складно, адже він залежить не тільки від локації мовця, а й від його світобачення, як-от:

із *долів* ‘із низовин, із півночі’: *Ой з долу, з долу вітер повіват, / Гой дай Боже!! Вітер повіват, Дунай висихат* (Шух., IV, 109); пор.: *Як хмари ідуть на доли (північ), то буде у горах веремя, а як ідуть із долів у гори, то буде слота довго тримати ся, буде „негóда”* (Шух., IV, 6); а також: *Вітер горішний віє з Угорицини (з верхів гір), [...] долишний з півночі з долів* (Шух., IV, 5);

з *низу* ‘із моря’: *„Подай то нам, Господи, / А з неба дробен дощик, / А з низу буйний вітер!” Гей, чи не стала б то/ На Чорному морі/ А бистрая хвиля...* (Кол., 166);

здóлы ‘із річки’: *Подувай <вітрику> здóлы од Дуная, / Ozдай мі придучи, кого віджу рада* (Верхр ЗнС, 213);

з *гори* ‘із гір’: *Подувай вітрику з гори од Бескыда* (Верхр ЗнС, 213); *Подувай вітричку з гори до Дуная./ Бо юж хлопцы́ идут з угерского краю* (Верхр Л, 357);

з *гори на долину* ‘із гір’: *Ой буйнен'кий вітер віє з гори на долину* (КГ);

із *гóры* ‘із гір’, із *долы* ‘із низовини’: *Подувай вітричку із гóры, із долы, / Потыи́ пане Боже сіроты і гдовы! / Уже-м та подувал із гóры, із долы, / Уже -м потыишвал сіроты і гдовы!* (Верхр ЗнС, 201); *Подувай вітричку на мою главичьку./ Подувай із долы, най ми охолодне* (Верхр Л, 368);

з *гóру* ‘із гір, із півдня’, *здóлу* ‘із низовини’: *Повѣи вѣтре буйнесенькій то згóру, то здóлу, Чей розвѣшишь, вѣтре буйный, мою лиху дóлу* (Гол., 595); пор. коментар Я. Головацького – „отъ карпатскихъ горъ, съ юга”;

зго́ри ‘із гір’, здо́лу ‘із низовини’: *В’ітер п’раво гор’іш’нец’ дуйе, зго́ри, коли в’ііе в’ітер, а дол’іш’нец, коли здо́лу* (КСГГ; КГ); підказками слугують назви вітрів: слово *гор’іш’нец* пояснено як „вітер з гір” (Кміт, 49; Он., I, 185), *Гор’и-нець, в’ітеръ изъ стороны горъ* (Гоц., 159), а також коментар Миколи Грицака *згори* „з горішньої сторони”.

Як засвідчують аналізовані матеріали, напрямок вітру залежить передусім від географічного розташування, а також – від просторового уявлення носіїв говору, зокрема, горішнім (рідко – верховим) називають вітер:

– ‘західний вітер’ („горішній у місцевім значінні західній”): *Горішний вітер без дожджу не обийде сі; Горішний вітер все дожджу нарве* (Франко, II, 421);

– ‘південно-західний’: В. Шухевич пояснює, що *Вітер „горішний” віє з Угорщини (з верхів гір)*, яка локалізована на південний захід від Галицької Гуцульщини (місце запису матеріалів); натомість для „долішнього” – уточнює: *Вітер [...] „долішний” з півночі з долів* (Шух., IV, 5);

– ‘північний вітер’: *О в’ітръ: с’верный (на Днѣпрѣ)* (Гр., I, 312); ‘північний вітер, який дме у напрямку течії річки (СУМ, II, 131; СУМ₂₀, 484);

– ‘південно-східний вітер’: *С’веро-восточный (Кубань)* (Гр., I, 312).

Дослідження епідигматичних особливостей – передусім аналіз семантики в контексті деривації – корпусу прислівників у говірках української мови дало дійти таких **висновків**:

часткове гніздування – аналіз дериватів словотвірних гнізд бінарної опозиції – як один із аспектів системної організації лексики доводить свої переваги, адже дає змогу змодельовати узагальнену семантичну структуру дериватів, виокремити семантичні субкомплекси та групи, які можуть слугувати моделлю для формування семантики прислівників у лексикографічних працях;

прислівники-деривати зберігають тісний семантичний зв’язок із базовими словами – вершинами аналізованих СГ;

прислівники на зразок аналізованих традиційно належать до групи обставинних і номінують місце та напрямок, тобто географічний простір; однак виявлено тенденцію до розвитку семантики – вони також можуть репрезентувати не тільки простір соціальний, а й час. Просторова семантика прислівників може трансформуватися в семантику способу дії і міри та ступеня (група означальних прислівників);

прислівники демонструють унікальні приклади діалектної семантики та слововживання, наприклад: ‘зліва (про місце запрягання коня)’ (*горіхом, зверху*); ‘на почесному, чільному місці’ (*горі*), ‘дибом, стійма’ (*вгору, гороніж*), ‘повільно’ (*вдолину*), ‘близько; поруч; поряд’ (*зверху, наверх, горі*), ‘забагато; більше, ніж потрібно’ (*зверху, згори*);

семантика прислівників часто розкривається у ідіомах та пареміях (*драбина вгору і вдолину; ити дгорі; ити згори; ніти поверхи* та ін.);

важливе значення у формуванні семантики має мовець (носій говору), при цьому не тільки його місцезнаходження, а й світобачення, його розуміння картини світу (як, наприклад, у визначенні напрямку вітру).

Література

- Апресян Ю. (1966), *Идеи и методы современной структурной лингвистики* [Аргесян Ю., *Ideji i metody sovremennoj strukturnoj lingvistiki*], Москва.
- Апресян Ю. (1997), *Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира*, „Семиотика и информатика”, [Аргесян Ю., *Dejiksijis v leksike i grammatike i naivnaja model' mira*, „Semiotika i informatika”], вып. 35, с. 272–298.
- Арк С., Аркушин Г. (2016), *Словник західнополіських говірок* [Arkushyn H., *Slovník zaxhidnopoliskyx hovirok*], Луцьк.
- БГ С, *Словник буковинських говірок*, ред. Н. Гуїванюк [*Slovník bukovynskyx hovirok*, red. N. Huivaniuk], Чернівці 2005.
- БГ Т, *Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів*, ред. Н. Гуїванюк [*Bukovynski hovirky: Khrestomatiia dialektnykh tekstiv*, red. N. Huivaniuk], Чернівці 2006.
- Верхр Б, Верхратський І. (1912), *Говір батюків*, „Збірник філологічної секції НТШ” [Verkhratskij I., *Hovir batjukiv*, „Zbirnyk filolohichnoi sekszii NTSh”], т. XV.
- Верхр ЗнД, Верхратський І. (1899), *Знадоби до пізнання угорско-руських говорів*, [Verkhratskij I., *Znadoby do piznaniia uhorsko-ruskykh hovoriv*], ч. II: *Говори з наголосом дивижимим*, „Записки Наукового товариства імени Шевченка” [*Hovory z naholosom divizhytym*, „Zapysy Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka”], т. XX, с. 127–200.
- Верхр ЗнС, Верхратський І. (1901–1902), *Знадоби для пізнання угорско-руських говорів. Говори з наголосом сталим*, „Записки Наукового товариства імени Шевченка” [Verkhratskij I., *Znadoby do piznaniia uhorsko-ruskykh hovoriv. Hovory z naholosom stalym*, „Zapysy Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka”], т. XL, XLII–XLV.
- Верхр Л, Верхратський І. (1902), *Про говір галицьких лемків*, „Збірник філологічної секції НТШ” [Verkhratskij I., *Pro hovir halitskikh lemkiv*, „Zbirnyk filolohichnoi sekszii NTSh”], т. V.
- Гк, *Календар гуцулський на рік 1935* [Kalendar hutsulskij na rik 1935], Накладом т-ва приятелів Гуцулщини.
- Гнатюк, Гнатюк В. (1908), *Весіле в Керестурі (бач-бодротської столиці, в полудневій Угоршчуні)* [Hnatiuk V., *Vesilie v Kerestyri [bach-bodrotskoj stolitsi, v poludnievii Uhorshchyni]*], [в:] *Матеріали до українсько-руської етнології*, [Materiialy do ukrainsko-ruskoj etnologii] т. I., ч. II, Львів, с. 30–78.
- Гол., Головацкий Я. (1982), *Материалы для словаря малорусского наречия*, „Науковий збірник Музею української культури у Свиднику” [Holovatskij Ya., *Materiyaly dliia slovaria malorysskoho narechia*, „Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainsoi kultury u Svydnyku”], т. 10, с. 311–612.
- Голуб., *Весіле в селі Линцях, Снятинського пов[іту] (1914 р.)*, запис. О. Голубовичева [Vesilie v seli llyntsiakh, Sniatynskoho pov[itu] [1914 r.], zapys. O. Holubovicheva], [в:] *Матеріали до української етнології* [Materiyaly do ukrainskoj etnologii], т. XIX–XX, Львів, 1919, с. 177–193.
- Гоц., Гоцкий Й. (1895–1903), *Бойковский словарь (слова, употребляемые бойками в селе Ясене в наближшей окрестности села Перегинска в Стрийских горах*, „Временник Ставропигийского института” [Gockij J., *Bojkovskij slovarac [slova, upotrebljaemye bojkami v sele Jasene v najblizhshej okresnosti sela Pereginska v Strijskikh gorakh*, „Vremennik Stavropigijskogo instituta”].

- Гр.**, *Словарь української мови*, ред. Б. Грінченко [*Slovar ukrainskoi movy*, red. B. Hrinchenko], Київ, 1907–1909.
- Гриценко П. (1990), *Ареальне варіювання лексики*, (Hrycenko P., *Arealne variivannia leksyky*), Київ.
- ЗА**, записи авторки статті [zapysy avtoriki statti].
- Зубр.**, Зубрицький М. (1905), *Годівля, купно і продаж овець у Мианци старосамбірського повіту* [Zubrytskyi M., *Hodivlia, kupno i prodazh oviets u Mshantsy starosambirskoho povitu*], [в:] *Матеріали до української етнології*, ред. Хв. Вовк, [Materialy do ukrainskoi etnologii, red. Khv. Vovk] т. 6, Львів, с. 1–40.
- Ільк.**, *Галицкіи приповѣдки и загадки, збрании Григорим Илькевичом* [Halyskiy pryprov'dky i zagadki, zbraniy Hrigorym Ilkevichom], Відень, 1841.
- КГ**, *Картотека Словника говірок Закарпатської обл. М.А. Грицака* [Kartoteka Slovyuka hovirok Zakarpatskoi obl. M. A. Hrytsaka], (зберігається в Інституті української мови НАН України [Київ]).
- Кміт**, Кміт Ю. (1934–1939), *Словник бойківського говору*, „Літопис Бойківщини”, [Kmit Yu., *Slovyuk bojkivskoho hovoru*, „Litopys Bojkivshchny”], ч. III–XI.
- Кол.**, *Мелодії українських народніх дум, списав і зредав. Ф. Колесса* [Melodii ukrainskykh narodnikh dum, spysav i zredah. F.Kolessa], Львів, 1910, с. 1–178.
- Корз.**, Корзонюк М. (1987), *Матеріали до словника західно-волинських говірок* [Korzoniyuk M., *Materialy do slovyuka zakhidno-bolinskykh hovirok*], [в:] *Українська діалектна лексика* [Ukrainska dialektna leksyka], Київ, с. 62–267.
- КСГГ**, *Картотека Словника гуцульських говірок* [Kartoteka slovyuka hutsulskykh hovirok] (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ [Львів]).
- Макс.**, Максимчук І. (1935), *Домашня й кухонна посудина в Старім Самборі*, „Літопис Бойківщини” [Maksymchuk I., *Domashnia i kukhonna posudyna v Starim Sambori*, „Litopys Boikivshchny”], т. IXр.
- Матіїв**, Матіїв М. (2013), *Словник говірок Центральної Бойківщини* [Matiiv M., *Slovyuk hovirok Tsentralnoi Boikivshchny*], Київ – Сімферополь.
- Надсяння**, *Надсяння: Традиційна культура і побут (етнолінгвістичні матеріали)*, укл. М. Глушко, Л. Хомчак [Nadsiannia: Tradyciina kultura i pobut [etnolinhvisticzni materialy], uкл. M. Hlushko, L. Khomchak], Львів, 2017.
- Ном.**, Номис М. (1864), *Українські приказки, прислів'я, і таке инше* [Nomys M., *Ukrainski prykazky, prysliv'ia, i take insze*], Санкт-Петербург.
- Он.**, Онишкевич М. (1984), *Словник бойківських говірок*, [Onyshkevych M., *Slovyuk boikivskykh hovirok*], т. 1–2, Київ.
- Онищук М**, Онищук А. (1909), *Матеріали до гуцульської демонології. Записані у Зелениці, надвірнянського повіта, 1907–1908* [Onyshchuk M., *Materialy do hutsulskoi demonologii. Zapysani u Zelenitsy, nadvirnianskoho povita, 1907-1908*] [в:] *Матеріали до української етнології* [Materialy do ukrainskoi etnologii], т. XI, Львів, с. 1–139.
- ПЗН Т**, *Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів*, упор. Н. Глібчук [Hovirky pivdenno-zakhidnoho narichchia. Zbirnyk tekstiv, upor. N. Hlibchuk], Львів, 2000.
- ПЗН Т2**, *Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти*, упор. Н. Глібчук [Ukrainski hovirky pivdenno-zakhidnoho narichchia. Teksty, upor. N. Hlibchuk], Львів, 2005.

- Пиртей**, Пиртей П. (1986), *Словник лемківської говірки* (Pyrtei P., *Slovník lemківskoi hovirky*), Івано-Франківськ.
- Русов**, Русов М. (1905), *Вироби з дерева у с. Груні у Полтавщині* [Rusov M., *Uroby z dereva u s. Hruni u Poltavshchyni*], [в:] *Матеріали до української етнології*, ред. Хв. Вовк [Materials do ukrainskoi etnologii, red. Khv. Vovk], т. VI, Львів, с. 60–73.
- Сокирниця**, Сабадош І. (2008), *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району* [Sabadosh I., *Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokirnytsia Khustskoho raionu*], Ужгород.
- СУМ**, *Словник української мови*, ред. І. Білодід та ін. [Slovník ukrainskoi movy, red. I. Bilodid ta in.], т. I–XI, Київ, 1970–1981.
- СУМ20**, *Тлумачний словник української мови: в 20-ти томах* [Tlumachnyi slovník ukrainskoi movy: v 20-ti tomach], електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, <http://test.ulif.org.ua>, 15.02.2019.
- УЗГ Т**, *Українські закарпатські говірки. Тексти*, ред. О. Миголинець, О. Пискач [Ukrainski zakarpatski hovirky. Teksty, red. O. Myholynets, O. Pyskach], Ужгород, 2004.
- Франко**, *Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко*, [Halitsko-ruski narodni prypovidky. Zibrav, uporiadkouyav i poiasnyv dr Ivan Franko], т. 1–3, [в:] *Етнографічний збірник* [Etnohrafichnyi zbirnyk], т. 10, 16, 23–24, 27–28, Львів, 1901–1910.
- Шух.**, Шухевич В. (1899–1908), *Гуцульщина* [Shukhevych V., *Hutsulshchyna*], ч. I–V, Львів.
- Ястремська Т.** (2017), *Семантична опозиція гори – доли в говірках південно-західного наріччя української мови*, [Yastremaska T., *Semantychna opozitsia hori – doli v hovirkakh pıvdenno-zakhidnoho narichchia ukrainskoi movy*], „Gwary Dziś”, т. 9, с. 159–174.
- Ястремська Т.** (2018a), *Прислівники місця в говорах української мови: статична локалізація*, „Лінгвістика”, [Yastremaska T., *Pryslivnyky mistsia v hovorakh ukrainskoi movy: statychna lokalizatsiia*, „Lingvistyka”], №1 (38), с. 70–84.
- Ястремська Т.** (2018b), *Система дериватів у контексті лексикографії* [Yastremaska T., *Systema deryvativ u konteksti leksykografii*], [в:] *IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство*, гол. ред. Г. Скрипник [IX Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Movoznavstvo, hol. red. H. Skrypnyk], Київ, с. 588–599.
- Ястремська Т.** (2018c), *Епідигматичний діалектний словник: ідея, концепція, засади* [Yastremaska T., *Epidyhmaticnyi dialektnyj slovník: ideia, kontseptsia, zasady*], [в:] *Діалектологічні студії* [Dialektolohichni studii], т. 11: *Слово – словник – корпус*, відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей [Slovo – slovník – korpus vidp. red. P. Hrytsenko, N. Khobzei], Львів, с. 273–301.
- Ястремська Т.** (2019a), *Семантична опозиція „верх” – „низ”: прислівники в говорах української мови (формально-структурний аспект)*, [Yastremaska T., *Semantychna opozitsia „verkh” – „niz”: pryslivnyky b hovorakh ukrainskoi movy [formalno-strukturnyi aspekt]*], [в:] *Język w regionie – region w języku*, т. I, Poznań [у друці].
- Ястремська Т.** (2019b), *Локативні прислівники в говірках української мови: лексикографічне моделювання* [Yastremaska T., *Lokatyvni pryslivnyky v hovirkakh ukrainskoi movy: leksykohrafichne modelovannia*], [в:] *90. urodziny Prof. Janusza Siatkowskiego*, Warszawa [у друці].

